ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA
VOL. XLVIII SECTIO G 2001

Wydział Prawa Uniwersytetu Karola w Pradze
i Wydział Prawa Uniwersytetu Zachodnioczeskiego w Pilznie

KAROLINA ADAMOVÁ

Z problematyki roli i zadań europejskiej archeologii prawnej

Die Rolle und Aufgaben der europäischen Rechstarchäologie

Archeologia prawna jest dziedziną wiedzy badającą zachowane źródła materialne, które są związane ze stosowaniem prawa zwyczajowego i pisanego. Chodzi tu przede wszystkim o materialne pozostałości, które odegrały ważną rolę w świadomości prawnej naszych przodków. Archeologia prawna rozwija się w wielu krajach (Niemcy, Szwajcaria, Polska itd.). Ocenia się, że największe osiągnięcia i najbogatsze tradycje ma niemiecka archeologia prawna. Skądinąd może to wynikać po prostu z faktu, że o jej dorobku wiemy stosunkowo najwięcej.

Rozwój niemieckiej archeologii prawnej podąża w trzech kierunkach. Pierwszym kierunkiem jest jurysprudencja obrazowa (*iurisprudentia picturata*), której przedmiotem zainteresowania były ilustracje o tematyce prawnej, w szczególności zawarte w „Zwierciadle Saskim", niemieckim zbiorze prawnym z XIII wieku. Drugim kierunkiem rozwoju była jurysprudencja symboliczna (*iurisprudentia symbolica*), zajmująca się znaczeniem prawnym gestów i innego typu zachowań. Tu warte przytoczenia są dzieła W. Hoffmanna: *De iurispudentia symbolica veterum Germanorum* (1736) oraz Ulricha Grupena, burmistrza Hanoweru – *Teutsche Alterthümer* (1746). Obie pozycje stanowiły podstawę do dalszego rozwoju badań archeologiczno-prawnych lub historyczno-prawnych w oparciu o metody ikonograficzne i ikonologiczne. Trzeci kierunek dotyczył roli przedmiotów materialnych i badań ich funkcji w dziedzinie prawnej. Właśnie ta trzecia dziedzina stanowi – według wielu badaczy – właściwy przedmiot archeologii prawnej, jest to jednak zawężające rozumienie tematu.

Prekursorem badań w zakresie nowoczesnej archeologii prawnej w Niemczech był Karl von Amira. Jako pierwszy określił on dziedzinę archeologii

prawnej i wytyczył jej zadania jako nauki. Podstawową jego pracą był wydany po raz pierwszy w 1899 r. *Grundriss des Germanischen Rechts*. Jego następcą był Claudius von Schwerin, który w 1943 roku opublikował *Einführung in die Rechtsarchäologie* (Berlin–Dahlem). Obaj słusznie uważali archeologię prawną za część składową historii prawa.

Według von Amiry i Schwerina archeologia prawna zajmuje się zarówno źródłami materialnymi, jak i niematerialnymi (różnego typu gesty, czynności symboliczne itd.). Ta druga grupa źródeł dzieliła się ponadto na związane z czynnościami prawnymi, które angażowały przedmioty materialne (*Gebrauchshandlungen*) lub nie angażowały żadnych obiektów materialnych (*Formalhandlungen*). W pierwszym wypadku można przytoczyć procedurę nadania lenna, gdzie – jeżeli rzecz dotyczyła przyznania ziemi – przekazywano symbolicznie garść ziemi pochodzącej z danego gruntu. W drugim wypadku chodzi np. o *osculum pacis*, tzw. pocałunek pokoju, kończący w sposób symboliczny stan wrogości.

Obok wymienionych pionierów archeologii prawnej należy przytoczyć nazwisko Jacoba Grimma oraz jego pracę *Deutsche Rechtsaltertümer* (Getynga 1828) oraz innych uczonych: E. Künsberga, W. Funka, P. E. Schramma, a także W. Schilda.

W Austrii zagadnieniami archeologii prawnej zajmuje się np. G. Kocher z Grazu, w Szwajcarii specjalistą jest H. Fehr (warte przytoczenia są jego rozważania o prawie w poezji), także K. S. Bader oraz L. Carlen. W Polsce archeologię prawną rozwijał, nie tylko w odniesieniu do spraw polskich, prof. W. Maisel. Znane są jego studia poświęcone polskiej i europejskiej archeologii prawnej[1].

Bogaty materiał dokumentacyjny z dziedziny archeologii prawnej znajduje się w austriackiej miejscowości Kremz, gdzie działa Institut für Realienkunde des Mittelalters der frühen Neuzeit. Przedmiotem zainteresowań tej placówki są badania życia codziennego, w tym również prawa. Zasoby archiwalne dotyczące archeologii prawnej znajdują się również w Monachium, Amsterdamie, Zurychu, Genewie i w Poznaniu.

Początki czeskiej archeologii prawnej można łączyć z osobą B. Balbina i jego traktatem *Miscellanea historica regni Bohemiae*, wydanym w 1679 roku. Nie można tutaj pominąć „ojca archeologii czeskiej" K. J. Bienera z Bienenberku, który w drugiej połowie XVIII stulecia zbierał dokumenty i zabytki materialne. Ponadto wymienimy M. Kalinę z Jänthensteinu i jego pracę *Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer* (1836). Poza tym warto przytoczyć nazwisko V. Krolmusa, początkowo współpracownika M. Kaliny (zob. *Księdza Krolmusa archeologiczne badania i osiągnięcia*, „Pamiątki archeologiczne",

[1] W. Maisel: *Archeologia prawna Polski*, Warszawa–Poznań 1982; idem: *Archeologia prawna Europy*, Warszawa 1989.

t. 1–4). Swój wkład w rozwój archeologii prawnej wniósł również A. F. Rybička (Skutečský). Czasopismo „Czeskie Muzea" w 1845 roku opublikowało jego notatki sporządzone w archiwum chrudimskim, zawierające między innymi *Rehole právní* B. Ropali z Riffemberku. To zainspirowało go do dalszych poszukiwań czeskich sformułowań prawnych. Należy też zwrócić uwagę na prace Rybički z zakresu heraldyki („Pamiątki archeologiczne", np. z 1862 roku), choćby dlatego, aby lepiej zrozumieć powiązania heraldyki z archeologią prawną. Za wkład w archeologię prawną powinniśmy też uważać piętnastotomowe dzieło A. Sedláčka *Hrady, zámky a tvrze české* (*Grody, zamki i twierdze czeskie*), wychodzące od 1881 roku.

W XX wieku archeologią prawną zajmował się głównie R. Horna, autor znaczącej monografii *Pranýř* (*Pręgierz*), wydanej w 1941 roku. Jest to przejrzyste studium dotyczące pewnych zachowanych pręgierzy na ziemiach Czechosłowacji oraz przyległych państw. Szczególnie cenna jest dokumentacja fotograficzna. Praca ta była tłumaczona i doczekała się wydania austriackiego.

Wiele istotnych elementów dotyczących archeologii prawnej wnoszą prace V. Vaněčki, zmarłego już profesora historii prawa czeskiego na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Pradze. Jesienią 1967 roku przy Katedrze Historii Państwa i Prawa powołano grupę badawczą, która przez kilka lat prowadziła systematyczne studia z zakresu archeologii prawnej pod kierunkiem profesora Vaněčki[2].

Badania w dziedzinie archeologii prawnej wymagają podziału źródeł (obiektów, przedmiotów) na cztery grupy, w zależności od funkcji, jaką pełnią:

a) w dziedzinie ustawowej i administracyjno-prawnej;

b) majątkowo-prawnej;

c) w zakresie prawa karnego;

d) w dziedzinie sądowej lub procesowej (ale nie karnej). Należy tu dołączyć dodatkową dziedzinę, do której zaliczymy źródła, których albo nie możemy wyraźnie sklasyfikować, albo przeciwnie – zaliczamy do kilku dziedzin.

Do pierwszej należą symbole władzy i jej potęgi – klejnoty koronne, insygnia państwowe, miecze, chorągwie i sztandary, uprawnienia sołeckie, symbole różnych cechów, ogłoszenia gminne, mundury służbowe. Wlicza się tu też zabytki architektoniczne, np. siedziby przedstawicieli władz, budynki parlamentu oraz zgromadzeń ustawodawczych, komory celne i miejsca pobierania myta, urzędy solne, stare urzędy pocztowe oraz mennice. Należy wspomnieć też o dzwonach i ich roli prawnej. Z pewnym zastrzeżeniem warto przytoczyć tzw. rolandy, czyli kamienne figury rycerzy symbolizujące przywileje miejskie i potęgę rady miejskiej. Posągi tego typu można zobaczyć w Pradze, Pilznie, Litomierzy-

[2] Zob. też artykuł K. Adamová: *Za systematyczny rozwój czechosłowackiej archeologii prawnej*, „Studia Prawno-Historyczne" 1981, nr 16, s. 255–268.

cach i w Hostynnem. Należałoby jednak udowodnić, czy mamy do czynienia z rzeczywistymi rolandami.

Możemy w tym miejscu uwzględnić dzieła sztuki związane z panującą ideologią. Przywołajmy Katedrę Św. Wita i galerię popiersi czeskich władców, wyrzeźbionych w warsztacie parlerowskim, a znajdujących się w wewnętrznej części triforium katedry. Kluczowe miejsce zajmuje popiersie Karola IV. W wewnętrznej części triforium umieszczony jest też posąg Chrystusa, stojący na przedłużeniu linii prowadzącej do posągu Karola IV. Oznacza to, że Karol czerpie swoją władzę i moc bezpośrednio od Boga. Staje się zastępcą Chrystusa – Boga na ziemi. Ta średniowieczna koncepcja wyraża się tutaj w płaszczyźnie symbolicznej i oddziałuje na odbiorcę zarówno od strony ideowej, jak i artystycznej[3].

Do grupy majątkowo-prawnej zaliczamy wszystko to, co wiąże się z nieruchomościami, rozgraniczeniami majątkowymi, wzorcami miar i wag, karbowaniem i innymi przedmiotami bezpośrednio odnoszącymi się do prawa majątkowego. Zapewne można tutaj też zaliczyć niektóre figurki żelaznych krów (szereg podobnych figur ma charakter wotywny), symbolizujące zobowiązania parafianina w stosunku do zmarłego. Zobowiązanie to wynikało z faktu, że zmarły podarował parafianinowi jedną sztukę inwentarza, często krowę. W zamian za to parafianin zobowiązany był do składania ofiary za duszę zmarłego, która to ofiara miała charakter „wieczysty", należało bowiem odprowadzać opłaty objęte umową nawet wówczas, gdy nie było już tego inwentarza.

Do grupy prawnokarnej należą narzędzia tortur[4], pręgierze, katownie, budynki więzienne itp.

Do grupy sądowo-procesowej (nie karnej) zaliczamy przedmioty wiążące się z postępowaniem sądowym, łącznie z budynkami i pomieszczeniami sądowymi, ubiorami sędziów itd. Można tu zaliczyć również wyobrażenia ordaliów, czyli irracjonalnych metod dowodowych. Nie tylko w Niemczech przedstawiana jest scena poddawania żony Jindřicha II Kunhuty próbie rozgrzanego żelaza – w Pradze ta scena została namalowana przez J. Heintschego w głównym ołtarzu barokowym w kościele św. Jindřicha.

Do ostatniej, bliżej niesprecyzowanej grupy można zaliczyć wyobrażenia lub uosobienia Sprawiedliwości (jej poszczególnych typów). Na temat wyobrażeń

[3] Por. E. H. Kantorowicz: *The Kings' Two Bodies*, Princeton 1957.

[4] Bardziej szczegółowy podział narzędzi używanych w postępowaniu sądowym dla potrzeb badań w zakresie archeologii prawnej przedstawił W. Maisel w artykule: *Archeologia prawnicza. Zarys problematyki*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 1967, s. 9–49. Maisel grupuje te narzędzia w cztery zespoły: a) narzędzia służące do wykonania kary śmierci (m.in. miecze, siekiery, gwoździe, koła, worki służące do utopienia skazańca); b) narzędzia służące do kar cielesnych (siekiery, bicze, rózgi, kleszcze, za pomocą których ściągano skazanemu skórę); c) narzędzia stosowane do „kar na honorze" (m.in. narzędzia do wypalania piętna, maski hańbiące, nożyce do obcinania włosów, kamienie hańby, tzw. skrzypce); d) narzędzia służące realizacji kary pozbawienia wolności (m.in. okowy, żelazne obroże nazywane kunami lub lisami); narzędzia z tej kategorii mogłyby być też zaszeregowane do grupy narzędzi służących do zniesławienia i ośmieszenia skazanego.

Sprawiedliwości w sztuce traktuje szereg monografii[5], przy czym temat poruszany był np. we Francji, w Szwajcarii, Niemczech. Sprawiedliwość uosabiana jest także przez patrona prawników, św. Iwona Hlory bądź św. Aji. Niedawno na seminarium profesora H. Hattenhauera w Kilonii powstała rozprawa o św. Iwonie[6]. Wśród materiałów źródłowych tej rozprawy znalazły się też grafiki pochodzące z rozpraw i panegiryków, umieszczonych w zbiorach archiwalnych Uniwersytetu Karola w Pradze.

W Czechach znajduje się rzeźba przedstawiająca św. Iwona z dziewczyną z przepaską na oczach, symbolizującą sprawiedliwość, umieszczona na gotyckim moście Karola. Barokowe rzeźby zostały zamówione przez Wydział Prawa Uniwersytetu Karola u rzeźbiarza M. B. Brauna na początku XVIII wieku. Dzisiaj na moście oglądamy kopie oryginałów.

Pozostaje kwestia, czy archeologia prawna powinna się ograniczać do badania obiektów czysto materialnych, jak to początkowo sugerował von Amira. Czy też jej przedmiotem mogą być równie dobrze prawne obiekty symboliczne, zgodnie z późniejszymi koncepcjami von Amiry i Schwerina? Sporo obiektów, będących przedmiotem zainteresowania archeologii prawnej, jest jednocześnie przedmiotem badań innych dziedzin nauki, takich jak numizmatyka, sfragistyka, heraldyka, etnografia, etnologia i folklorystyka. Do zakresu zadań archeologii prawnej należy korzystanie z wyników tych pokrewnych dziedzin przy wyjaśnianiu kwestii prawnych.

Należy jeszcze odpowiedzieć na pytanie, do jakiego stopnia archeologia prawna powinna się zajmować źródłami pisanymi, jeżeli są w nich zawarte aspekty o charakterze archeologiczno-prawnym. Uwaga mogłaby się tu skupić albo na stronie merytorycznej tekstu, albo na warstwie ilustracyjnej lub na etymologii słów. Należy rozstrzygnąć, czy w zakresie archeologii prawnej mieszczą się takie tematy jak portrety, medale pamiątkowe, rzeźby i nagrobki wybitnych prawników i ustawodawców.

Przed badaczami zajmującymi się archeologią prawną stoi szereg zadań. Muszą oni za pomocą metod komparatystycznych wyjaśnić, jak powstały źródła leżące u podstaw ich dyscypliny, jak nastąpił rozwój tych źródeł, jakie są ich wzajemne uwarunkowania i funkcje. Ważne jest ustalenie zasięgu terytorialnego występowania źródeł. Wszystko to ułatwi dalsze badania w zakresie archeologii prawnej.

(Z języka czeskiego tłumaczyła **Bożena Rejakowa**)

---

[5] Zob. np. Ch.-N. Robert: *La Justice, Vertu. Courisane et Boureau,* Genéve 1994. W. Pleister, W. Schild (Hrsg.): *Recht und Gerechtigkeit im Spiegel der europäischen Kunst,* Köln 1988; W. Schild: *Bilder von Recht und Gerechtigkeit,* Köln 1995; A. Jacob: *Images de la Justice,* Paris 1994; O. R. Kissel: *Die Justitia: Reflexionen über ein Symbol und seine Darstellung in der bildenden Kunst,* München 1997.

[6] A. Reich: *Der Heilige Ivo von Hélory (1247–1303). Rechtshistorische Reihe,* Bd. 178, Frankfurt am Main 1998.

ZUSAMMENFASSUNG

In der Einleitung wird dargelegt, dass während in den humanistischen Wissenschaften, also auch in der Rechtsgeschichte, meistens textgebundene Erscheinungen behandelt werden, Gegenstand der Rechtsarchäologie sind unmittelbar die materiellen Rechtsgegenstände der Vergangenheit. Den Forschungskreis und die Aufgaben dieser Wissenschaft hat als erster der deutsche Forscher Karl Amira umschrieben.

Die Studie befasst sich mit hervorragenden Repräsentanten der Rechtsarchäologie in verschiedenen Ländern. Ein weiterer Teil des Artikels ist der Entwicklung der Rechtsarchäologie in der Tschechischen Republik gewidmet. Hier können ihre Anfänge schon in das 17. Jh. versetzt werden.

Für Zwecke der archäologisch-juristischen Forschung können die archäologischen Rechtsquellen (Gegenstände, Objekte) in vier Gruppen eingeteilt werden: a) verfassungs- und verwaltungsrechtliche, b) vermögensrechtliche, c) strafrechtliche, d) prozessrechtliche (nicht strafrechtliche) und e) andere, die wir in keine der angeführten Gruppen einreihen können. Zu jeder dieser Gruppen werden demonstrativ einige typische rechtsarchäologische Gegenstände angeführt.